

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित जनजागरणमूलक
तिज गीतहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर
तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्र (५१०) को
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सानुमैयाँ अधिकारी
द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस
लक्ष्मी बजार, गोरखा
२०६९

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पसको छात्रा सानुमैयाँ अधिकारीले स्नातकोत्तर तह, नेपाली विषयको दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनको निम्ति गोरखा नगर पालिका क्षेत्रभित्र प्रचलित तिज गीतहरूको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म यस शोध कार्यबाट सन्तुष्ट छु । मेहनतपूर्वक तयार पार्नु भएको यो शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनको लागि नेपाली विभाग, द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति :- २०६९/०६/१०

.....
(सहायक प्रा. उदय बहादुर भट्ट)

द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस

लक्ष्मी बजार, गोरखा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस
लक्ष्मीबजार, गोरखा

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पसको छात्रा सानुमैयाँ अधिकारीले स्नातकोत्तर तह, नेपाली विषयको दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गर्नु भएको गोरखा नगर पालिका क्षेत्रभित्र प्रचलित तिज गीतहरूको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख उपप्रा - श्री बद्रीकुमार कार्की .....
२. शोध निर्देशक - सहाप्रा. श्री उदय बहादुर भट्ट .....
३. बाह्य परीक्षक - सहाप्रा. डा. जीवेन्द्र देव गिरी .....

मिति : २०६९/०६/२२

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु सहायक-प्राध्यापक उदय बहादुर भट्ट ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यसको तयारीको क्रममा प्राध्यापन तथा विविध व्यावहारिक कार्यको व्यस्तताविच पनि मलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नुका साथै सचेत र सजग गराउँदै निरन्तरता प्रदान गरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गरि दिनु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध प्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सुअवसर प्रदान गर्नु हुने आदरणीय गुरु उप-प्राध्यापक बट्टीकुमार कार्कीप्रति कृतज्ञ छु । त्यसै गरी शोध प्रस्ताव लेखन देखि शोधपत्रको तयारीका क्रममा सहयोग, सुभाब र प्रेरणा दिनु हुने द्रव्यशाह क्याम्पसका सम्पूर्ण आदारणीय गुरुहरू साथै कर्मचारी मित्रहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो भविष्यप्रति सदा चिन्तनशील बन्नु हुने पूजनीय पिता मेघबहादुर अधिकारी र माता गंगा कुमारी अधिकारीप्रति सदा ऋणी छु । मेरो हरेक सफलतामा प्रेरणाका स्रोत बन्दै साथ दीदै आउनु हुने जीवन साथी मोहन बहादुर थापाप्रति कृतज्ञ छु । मलाई बाल्यकालदेखि नै पढाइप्रति अभिप्रेरित गर्ने पूजनीय दाजु आश्वीन कुमार, राजकुमार अधिकारी र भाइ दीपक अधिकारी साथै दिदीहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोध लेखन कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सल्लाह, सुभाब एवम् प्रेरणा दिनु हुने आफन्त, इष्टमित्र, शुभ चिन्तक छोरीहरू सूचना, सपना र अनिसाप्रति आभारी छु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने त्रि.वि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय नेपाली विभाग द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस परमानन्द धिताल पुस्तकालय र गोरखा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण दिदीबहिनी, आमाहरू र छोरी दुर्गा के.सी. प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोध पत्रलाई छिटो-छरितो र सजग रूपमा टाइपिङ गर्ने क्रियटिभ कम्प्युटर इस्टिच्यूट, लक्ष्मी बजारको प्रताप थापालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

.....

सानुमैयाँ अधिकारी

द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस

लक्ष्मी बजार, गोरखा

मिति : २०६९/०५/२५/

विषय सूची

परिच्छेद	शीर्षक	पृष्ठ
१.	शोध परिचय	१-५
	१.१ विषय परिचय	१
	१.२ समस्या कथन	१
	१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
	१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
	१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्व	४
	१.६ शोधकार्यको सीमा	४
	१.७ शोध विधि	५
	१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५
२.	गोरखा नगर पालिकाको परिचय	६-१३
	२.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	६
	२.२ भौगोलिक तथा प्राकृतिक अवस्था	८
	२.३ सामाजिक र सास्कृतिक परिचय	८
	२.४ धार्मिक स्थलहरूको परिचय	१०
	२.५ शिक्षा र स्वास्थ्यको अवस्था	११
	२.६ यातायात तथा सञ्चारको अवस्था	११
	२.७ पेसा	१२
	२.८ रोजगारको अवस्था	१३
	२.९ निष्कर्ष	१३
३.	लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली लोक साहित्यको अध्ययन परम्परा १४-३१	

३.१ लोक साहित्य	१४
३.२ लोक साहित्यको विशेषता	१७
३.३ लोक साहित्यको वर्गीकरण	२१
३.४ लोक साहित्यको अध्ययन परम्परा	२४
३.५ लोकगीतको वर्गीकरण	३०
४. तिज पर्वको उत्पत्ति, विकास र पर्व गीतका रूपमा तिज गीत	३२-४५
४.१ तिज पर्वको उत्पत्ति	३२
४.२ नामकरण	३३
४.३ तिज पर्वको व्रत र पूजाविधि	३८
५. तिज गीतको सङ्कलन र विश्लेषण	४६-११०
५.१ तिज गीतको पृष्ठभूमि	४६
५.२ तिज गीत विश्लेषणका आधारहरू	४८
५.२.१ विषय वस्तु	४८
५.२.२ रसभाव	४९
५.२.३ सन्देश	४९
५.२.४ भाषा	५०
५.२.५ लय वा भाका	५१
५.२.६ प्रस्तुति	५१
५.२.७ चरण	५१
५.३ गोरखा नगर पालिका भित्र सङ्कलित तिज गीतहरू र विश्लेषण	५२
५.३.१ पिर वेदना वोकेका गीतहरू	५२
५.३.२ गरिब र धनी विचको असमनाताका गीतहरू	५४
५.३.३ घर व्यवहार र माइतीप्रतिका गुनासा र वेदनाहरूका गीतहरू	५७
५.३.४ नारीवेदना सम्बन्धी गाइएका गीतहरू	५९
५.३.५ बालअधिकार सम्बन्धी गीत	६२

५.३.६ देशको अवस्थाप्रति चिन्ता गरिएका गीतहरू	६५
५.३.७ वातावरण सम्बन्धी गीतहरू	६८
५.३.८ कृषि पेसालाई महत्व दिएर गाइएका गीतहरू	७०
५.३.९ तरकारी बाली सम्बन्धी गीतहरू	७४
५.३.१० सस्कार संस्कृति सम्बन्धी गीतहरू	७६
५.३.११ जन चेतना सम्बन्धी गीतहरू	७८
५.३.१२ समसामयिक परिस्थितिसँग सम्बन्धित गीतहरू	८१
५.३.१३ महिला हक अधिकार सम्बन्धी गीतहरू	८३
५.३.१४ राष्ट्रिय तथा देश भक्तिका गीतहरू	८६
५.३.१५ राष्ट्रियता तथा राष्ट्रप्रेमका गीतहरू	८९
५.३.१६ शान्ति र संविधान सम्बन्धी गीतहरू	९२
५.३.१७ मातृभूमिको माँयामा गाइएको गीतहरू	९४
५.३.१८ विद्यार्थी अनुशासन सम्बन्धी गीतहरू	९९
५.३.१९ समाजमा भएका विसङ्गति र समसामयिक परिस्थिति सम्बन्धी गीतहरू	१०२
५.३.२० राजनितिप्रति व्यङ्ग्य गरिएका गीतहरू	१०५
५.३.२१ देशको अवस्थाप्रति चिन्ता गरेर गाइएका गीतहरू	१०८
५.३.२२ कलिलो उमेरमा विवाह गरिएको पीडा व्यक्त गरिएको गीतहरू	११०

६. सारांश र निष्कर्ष	११३ - ११७
६.१ सारांश	११३
६.२ निष्कर्ष	११४